

Hoofdstuk 6

DE SITUATIE IN FRANKRIJK

Jef Demolder

Het ontstaan en de ontwikkeling van de psychiatrie in Frankrijk is reeds uitgebreid en diepgaand bestudeerd.¹ In dit hoofdstuk willen we ons beperken tot wat belangrijk is binnen het perspectief van dit werk: hoe bepaalde levensbeschouwelijke opties hand in hand gingen met bepaalde vormen van institutionalisering van de krankzinnigenzorg. Dit kan voldoende aangetoond worden vanuit de meningen van de psychiaters over de functie van de religie en vanuit de manier waarop de Franse krankzinnigenwet van 1838 tot stand kwam als compromis tussen enerzijds de medische psychiatrie en de liberale filantropie en anderzijds de katholieke en conservatieve krachten van de Restauratie en de activiteiten van de religieuze congregaties. Over deze laatste weten we nog te weinig. We willen ons beperken tot het prototype van het verzet tegen de medische psychiatrie, broeder (fr.) Hilarion Tissot.

Tissot is een raadselachtig figuur, om niet te zeggen een mythe. Waar hij vermeld wordt, verschijnt hij als "l'aspect le plus voyant" van de katholieke strategie die een heel netwerk van bijstandsverlening in het leven riep.² Maar even zo vaak wordt hij helemaal niet vermeld. Hoewel hij met een stroom van geschriften de oppositie tegen de wet van 1838 heeft vervoegd, spreekt bijvoorbeeld Jacqueline Thirard niet over hem in een artikel over dit onderwerp.³ Dit hoeft niet te verwonderen. Want eigenlijk, hoezeer hij ook "l'aspect le plus voyant" is van een bepaalde strategie, men weet verbazend weinig over hem. Zijn eigen geschriften zijn te megalomaan (en dit is beslist geen overstatement) om betrouwbaar te zijn. Verstaanbaar is ook dat de congregatie van de broeders van Johannes de Deo hem niet opnam in haar annalen. De centrale traditie van de psychiatrie lijkt hem te verzwijgen, hoewel hij in hun optiek minstens een interessant geval van religieuze monomanie zou zijn geweest. Een beslissende monografie is over hem nog niet geschreven. Misschien blijft ook hier op een dieper niveau waar dat de "overwonnenen" geen plaats krijgen in de geschiedenis. Zo kan Jacqueline Thirard zich niet van de indruk ontdoen dat de critici van de wet van 1838, zoals Garsonnet, alleen stonden, hoewel zij meer dan vermoedt dat deze oppositie een systematisch karakter had. Het lijkt daarbij alsof bij de verliezers van de geschiedenis de dubieuze kanten zich onweerstaanbaar opdringen (bij

---

1. Er kan verwezen worden naar J. POSTEL en C. QUETEL (ed.), *Nouvelle Histoire de la Psychiatrie*, Toulouse, 1983.

2. R. CASTEL, *L'ordre psychiatrique. L'âge d'or de l'aliénisme*, Parijs, 1976, p. 216.

3. Jacqueline THIRARD, *Les aliénistes et leur opposition sous le second empire*, in *Psychanalyse à l'Université*, 2(1977)321-328.

Sandon, beroemd geval van onrechtmatige sequestratie, een kwestie van schadevergoeding, die hij kreeg; bij Garsonnet een persoonlijke afrekening met Royer Collard). Waarschijnlijk geldt zoets ook voor een gekke figuur als Hilarion Tissot. Hoewel we ook hier geen uitsluitel over hem zullen geven, hopen we toch enkele duidelijke vragen te kunnen stellen.

De politiek-medische achtergrond van de wet van 1838.

Het centraliserende en organiserende Napoleontische regime vroeg bij keizerlijk decreet van 25 maart 1813 van de prefecten een statistiek van de asielen, het aantal krankzinnigen en een evaluatie van hun situatie. Men dacht eraan voor de krankzinnigen hetzelfde te doen als voor de criminele opsluiting, namelijk het oprichten van een twintigtal staatsinstellingen, verspreid over het territorium. Onduidelijk bleef hierbij of het moest gaan om instellingen van bewaring of verzorgingsinstellingen.⁴

In 1819 wordt Guizot directeur-generaal van de departementale en gemeentelijke administratie, in een regering (Decaze) die een liberalisatie van de Restauratiepolitiek probeert door te voeren door een strikte naleving van de grondwet. Op voorstel van Guizot, die een onvoorstelbare activiteit aan de dag legt, wordt reeds in januari 1819 een commissie opgericht om de zaak van de krankzinnigen te onderzoeken. Leden van de commissie zijn: staatsraad dr. baron d'Oissel, Esquirol voor La Salpêtrière, Pariset voor Bicêtre, Royer-Collard voor Charenton, Despartes als lid van de administratieve commissie van de hospitalen van Parijs, een architect en tenslotte Lafont de Ladeport. Pinel wordt op eigen aandringen in maart aan de commissie toegevoegd. Na een rapport van Esquirol verschijnt op 16 juli 1819 een circulaire over het onderwerp van graaf Decaze, minister van binnenlandse zaken. Het bevat zonder meer het programma van de aliënisten: een plan voor het oprichten van een 20-tal speciale instellingen over het territorium, verdediging van een rigoureuze classificatie van de patiënten, pleidooi voor een overwicht van de medische directie. Administratie en medicalisatie vonden elkaar in dit plan. De dokters-aliënisten van de commissie kwamen tegemoet aan de administratieve noden. De notie "speciale instelling" loste de vraag op of een asiel nu een verzorgingsinstelling was of een instelling van bewaring. Men kwam tot een idee van administratieve internering, te onderscheiden van de juridische internering. Internering in een asiel door een juridische procedure houdt immers een ongrondwettelijke vrijheidsberoving in, en er was al protest gerezen tegen de willekeurige opsluiting van politieke tegenstanders, waarvoor zowel Napoleon als de Restauratie krankzinnigenhuizen gebruikten. Door de

---

4. CASTEL, p. 193.

medicalisatie treedt er dus een verplaatsing op van het juridische naar het administratieve. En de administratieve internering werd medisch gelegitimeerd door het principe van de therapeutische isolatie. Het wordt een technische, neutrale zaak, zodat de wet van 1838 uiteindelijk niet meer zal spreken van sequestratie, maar "plaatsing" van de krankzinnige. De medicalisatie paste tenslotte bij de welbepaalde politiek van Guizot en Decaze, namelijk de liberale filantropie die constitutioneel dacht, maar waarvoor sociale bijstand tegelijk betekende een onschadelijk maken van eventuele haarden van revolutie. De filantropie is dus wel degelijk een sociale politiek.⁵

Maar ze was in 1819 nog niet zo sterk. De circulaire van Decaze en de plannen van de aliënisten hadden toen geen gevolg, integendeel. Op 20 februari 1820 wordt duc de Berry terechtgesteld. De regering Decaze valt, en Guizot met hem. De daarop volgende regeringen Richelieu II en vooral Villèle oefenen een ware repressie uit tegen het liberale milieu, waarbij zowel de psychiatrie als de filantropen getroffen werden. De la Rochefoucault-Liancourt die de filantropen rondom zich groepeerde, werd uit zijn functies ontheven. Na studentenrevoltes werd in 1822 de medische faculteit van Parijs gesloten. Bij de heropening werd de leerstoel voor mentale pathologie van Royer Collard afgeschaft. Esquirol zette zijn ambities op een waakvlammetje, verliet de Salpêtrière voor Charenton en bezocht de *Société de Morale Chrétienne*.

Deze vereniging, gesticht door Rochefoucault in 1821, voortgezet door Guizot in 1828, hergroepeerde de liberale leden van de oppositie. Het "morele" was er filantropisch, het "christelijke" protestants, want de vereniging werkte wat sociale kwesties betrof heel nauw samen met het protestantse consistorie van Frankrijk. In de lijn van de Constituante wilden ze de aalmoes vervangen door een door de staat opgericht systeem van sociale voorzieningen, waarin niemand meer afhankelijk zou zijn van een ander, maar ieder onder de bescherming van allen zou staan. In deze groep vindt men de belangrijkste leden van het personeel van de juli-monarchie terug: Gasperini (die als minister van binnenlandse zaken de wet van 1838 zal voorstellen), Vivien (rapporteur van de wet), Dufaure (die het eerste artikel inspireerde), maar ook Lamartine, de Rémusat, enz.⁶

De katholieken in de vereniging waren op één hand te tellen. Katholiek zijn betekende immers politiek aan de kant van de ultra's staan en sociaal opteren voor het bijstandstype van het Ancien Régime, met privé-weldadigheid onder leiding van de religieuze congregaties. Deze herwinnen onder de Restauratie overigens heel wat terrein, en hier dienen de activiteiten gesitueerd van een frère Hilarion en een abbé Jaumet, die niet alleen de instelling Bon Sauveur in Caen herinrichtte, maar ook elders adviezen ging geven. De privé-

---

5. Cfr CASTEL, *L'ordre psychiatrique*, p. 211.

6. CASTEL, *L'ordre psychiatrique*, p. 214.

weldadigheid was niet enkel voordelig voor de religieuze congregaties, maar ook zeer winstgevend. In 1828 klaagde de burgemeester van Parijs over de ongecontroleerde werking van meer dan tweehonderd privéinstellingen in de stad.

Wat de politieke activiteiten van de katholieken betreft, dient gewezen op de "Chevaliers de la Foi", de politieke vleugel van de Congregatie, opgericht door Ferdinand de Bertier de Sauvigny. De vader van Ferdinand was de laatste intendant van Parijs, wiens hoofd op 22 juli 1789 in triomftocht door de straten van Parijs werd gedragen. Ferdinand was ervan overtuigd dat de dood van zijn vader het werk was van de vrijmetselarij. Hij liet zich dan ook initiëren in de loge "La Parfaite Estime" om nadien een parallelle tegenorganisatie op te richten, de orde van de "Chevaliers de la Foi". Daarvoor bezocht hij zijn broer Bénigne, markies de Pryvert, en Jules en Amand de Pognon, die met andere ultra's opgesloten zaten in het "Maison de Santé" van Dr. Dubuisson, alsook Alexis de Noailles in het "Maison de Santé" van Chaillot. Hij sloeg hen allen tot ridders.⁷

De orde bestond naderhand uit drie graden ("associés de charité"; "chevaliers hospitaliers"; "chevaliers de la foi"), bestuurd door een kapittel van negen leden, met als grootmeester de Montmorency, groot aalmoezenier abbé Dulondel (later abbé Perraud) en als grootkanselier Bertier. Een nakomeling Bertier heeft aangetoond welke grote rol de Chevaliers gespeeld hebben in het terug op de troon brengen van de Bourbons.⁸ Tijdens de Restauratie waren ze alomtegenwoordig. In 1822 beschikten ze in de kamer over een drukkingsgroep van 106 afgevaardigden. Matthieu de Montmorency, de grootmeester, werd minister van buitenlandse zaken onder Villèle. De Chevaliers bestreedden de Société de Morale Chrétienne, maar boetten zelf ook macht in toen in 1826 de orde althans officieel werd opgeheven. Ondertussen, van 1820 tot 1833, lag de kwestie van de krankzinnigenzorg helemaal stil.

Pas onder de julimonarchie konden de liberale filantropen, gesteund door de medici, weer met hun belangen op de proppen komen. Op 14 september 1833 vaardigt graaf d'Argout, minister van binnenlandse zaken, via een circulaire het plan uit om een bilan op te maken van de staat van de krankzinnigenzorg. De "conseil général des hospices" mandateert Ferrus om in Engeland asielen te gaan bezoeken en de toepassing te onderzoeken van de bills van 1827-28. Het rapport dat Ferrus aflevert herneemt gewoon de voorstellen van Esquirol uit 1818. In een circulaire aan de prefecten van 25 juni 1835 wijst de minister op de noodzaak van een nieuwe wetgeving. In 1836 bereidt de staatsraad een wetsontwerp voor dat voorgelegd wordt aan het parlement door graaf Gasperini, opvolger van d'Argout, op 6 januari 1837.

---

7. Cfr M. de ROUX, *La Restauration*, Parijs, 1930, p. 25.

8. Guillaume BERTIER DE SAUVIGNY, *La Restauration*, Parijs, 1956, p. 299v.

Het wordt natuurlijk een lange discussie, van januari 1837 tot juni 1838, met meer dan 950 bladzijden debatten. De liberale filantropen en de medische belangen stonden tegenover de katholieken en de belangen van de congregaties; de "lumières de la science" tegenover "l'esprit de charité". De parlementaire commissies consulteerden uitgebreid Esquirol, J.P. Falret, Scipion Pinel, Ferrus, Conde, en Adéodat Faivre. De aliënisten oefenden flinke druk uit door brochures te verspreiden onder de afgevaardigden.⁹ Hun vertegenwoordigers, Dufaure en Calémard-Lafayette, kwamen vaak tussen in de discussie en bogen het oorspronkelijk wetsontwerp van Gasperini, dat louter administratief was, om in hun richting. Van een "loi de police et de finance" werd het een "loi de bienfaisance et de charité publique".¹⁰ Het grote succes van de aliënisten was dat ze een perfecte kruising bekwamen tussen de medische en de administratieve belangen. De justitie werd geëlimineerd uit elke directe tussenkomst in de toelatingsprocedure in de instelling. De interdictie kon enkel achteraf de feitelijke administratieve internering legaliseren. De legalistische scrupules van de afgevaardigden tegen deze vorm van vrijheidsberoving werden in de kiem gesmoord door de technische aanblik die de medicalisatie aan de internering wist te geven. Pas na 1861 zou hier, naar aanleiding van willekeurige opsluitingen, protest tegen rijzen. Maar paradoxaal genoeg versterkte dit nog de positie en het belang van de medische tussenkomst.

Ook wat het principe van de "speciale instellingen" betreft, hebben de aliënisten het gehaald, op basis van de "therapeutische isolatie" die zij verdedigden. Daarmee werd krankzinnigheid niet zomaar een ziekte als een ander, maar een antropologische conditie, die een speciale wetgeving motiveerde. Het principe van de "speciale instellingen" ondersteunde nog de administratieve internering. Met de slogan "de sequestratie is slechts legaal in een asiel", werd het asiel een enclave in 's lands territorium, waar andere wetten golden, en waarbij de medici duidelijk een publiekrechtelijke rol kregen. De wet moest een net van publieke instellingen creëren, geregeerd door een korps van dokters-functionarissen, onder toezicht van de prefectuur.

Dit ging recht in tegen de belangen van de privé-instellingen (die bijna altijd gemengde hospitalen waren) en tegen de belangen van de welstellende families die de opsluiting van hun leden liever discreet zagen gebeuren. Ferrus, die zover ging de competentie van de religieuzen in twijfel te trekken en pleitte voor lekenpersoneel zoals in La Salpêtrière, kreeg flinke tegenwind van Montalembert. Deze zei dat de religieuzen wel degelijk competent zijn. De publieke instellingen zouden ontzaglijk veel meer kosten dan de privé-

---

9. ESQUIROL, *Examen du projet de loi sur les aliénés*, Parijs, 1837. J.P.FALRET, *Observations sur le projet de loi relative aux aliénés*, Parijs, 1837. A. FAIVRE, *Examen critique du projet de loi sur la séquestration des aliénés*, Lyon, 1837.

10. Cfr CASTEL, *L'ordre psychiatrique*, p. 219.

instellingen en deze worden door de religieuzen uitstekend beheerd. De lokale autoriteiten zijn veel beter dan de centrale overheid op de hoogte van de waarde van de religieuzen en de belangen van de families.

De conservatieve oppositie tegen de plannen van de aliënisten maakte van de wet uiteindelijk een compromis. Dit compromis blijkt in het eerste artikel, dat door Dufaure werd geïspireerd: er zou één instelling per departement komen, maar daarvoor moest niet noodzakelijk een nieuwe instelling opgericht worden. Er kon onderhandeld worden met een bestaande particuliere instelling om deze tot departementale instelling te verheffen indien ze aan de voorwaarden van de wetgeving voldeed.

Dit werd bepalend voor de toepassing van de wet. Voor de minste kosten onderhandelden de prefecten met de religieuze instellingen. Hier en daar werd een muur gebouwd om het uitzicht van "speciale instelling" te verkrijgen, en voor de rest bleef alles bij het oude. Tussen 1838 en 1852 werden slechts zeven nieuwe instellingen opgericht, waarvan slechts drie echt nieuwe creaties. De religieuze congregaties waren de wetgever voor geweest, door tussen 1815 en 1838 verwoed instellingen op te richten. Hier situeert zich de activiteit van iemand als fr. Hilarion Tissot.

Hilarion Tissot: een biografie met vraagtekens

Zijn jeugd

Joseph-Xavier Tissot is geboren te Mornas (Vaucluse) op 14 juli 1780. Hij wilde eerst notaris worden zoals zijn vader, later advocaat, en schrijft zich tenslotte in aan de "Ecole de Médecine" te Parijs.¹¹ Maar van 17 juli 1810 tot 10 december 1814 wordt hij psychiatrisch verpleegd door Royer Collard te Charenton. Er is een rapport van Esquirol over dit verblijf in Charenton: "Mijnheer Tissot had, voor hij in de instelling kwam, een boek geschreven en laten drukken dat de complete wanorde van zijn geestesvermogens liet blijken. Hij wilde in dit geschrift alle wetten die de wereld regeren herleiden tot de loodrechte. Bijgevolg wilde de heer Tissot niet gaan zitten of gaan liggen, maar bleef hij rechtstaan om zich te conformeren aan de algemene wet. Gedurende de vier jaar en drie maanden dat hij in de instelling verbleef was

---

11. Soms beroept hij zich op zijn elementaire medische vorming, zo in *Le magnétisme animal dévoilé in l'Apostolique*, Avignon, 1843, p.55: "Non seulement j'ai étudié la matière, mais j'ai aussi magnétisé dans ma jeunesse, lorsque j'étais étudiant en médecine, et j'ai produit, j'ai vu, j'ai examiné les phénomènes magnétiques".

hij constant in een delirium, wisselend tussen manie en lange periodes van lypemanie".¹²

In de loop van 1815 wordt hij als novice opgenomen bij de trappisten van Aiguebelle, onder de naam van frère Hilarion, naam die hij zal blijven voeren ook als hij al lang geen trappist meer is en enkel nog zichzelf zich als religieus beschouwt. In het noviciaat leest hij de biografie van de H. Johannes de Deo. Al eerder was hij onder de indruk gekomen van een werk van Spürzheim over het lot van de krankzinnigen. Hij besluit zijn leven te wijden aan de zorg voor de krankzinnigen en verlaat het klooster.¹³

In 1815 sticht hij op een familiedomein in Piolenc (Vaucluse) een "asile agricole et préparatoire". In de mirakellijst die hij later over zichzelf opstelde spreekt het tweede mirakel hierover (het eerste is dat van zijn wonderbaarlijke roeping, zending en genezingskracht): "Ik genas op mirakuleuze wijze, door het woord, het geloof, het gebed en de evangelische vasten, de arme zieken die ik ging bezoeken of die mij kwamen opzoeken", en hij voegt toe: "men noemde mij toen de heilige van Piolenc".¹⁴ Hilarions gestrengheid en excentriciteit verwijderden zijn eerste leerlingen van hem en Piolenc loopt op een mislukking uit. Hilarion zelf spreekt nergens over deze mislukking, al ontbreekt Piolenc wel hier en daar op de lijsten van zijn stichtingen. Hij deelt zijn bezittingen uit aan de armen en wordt kluizenaar in een kapel te Rochegude (Drôme), gedurende zes maanden, levend op water en brood. Maar deze inactiviteit weegt op hem en op raad van de pastoor, abbé Vincent, verlaat hij Rochegude op 2 Februari 1819, vergezeld van twee leerlingen. Hij biedt zich aan in het Hôtel Dieu van Avignon, dan in het hospitaal van Aix, waar men hun diensten weigert. Ze gaan dan naar Marseille, waar dank zij de tussenkomst van de gewezen officier Paul de Magallon die zich bij hen voegt, toegelaten worden om de zieken te verzorgen in het Hôtel Dieu van Marseilles. Zelf zegt Hilarion dat hij een congregatie stichtte voor verplegers voor de hospitalen van Marseilles.¹⁵ Op 8 april nemen frère Hilarion, Paul de Magallon en tien anderen het habijt aan van de broeders van Johannes de Deo. De broeders V. en G. beweren dat Hilarion die congregatie zou hebben ge-

---

12. Geciteerd door G. BOLLOTTE, *Les chateaux de frère Hilarion*, in *L'information psychiatrique* (1966)723-733, p. 723. Bollotte heeft het van Jean CARADEC COUSSON in zijn biografie van Paul de Magallon. Over dit verblijf in Charenton lijkt Hilarion zelf nergens te spreken, tenzij dit een allusie is: "Personne ne sait mieux ce qui passe dans l'intérieur de ces malades que ceux qui ont éprouvé la maladie", *Etat déplorable des aliénés*, Parijs, 1850, p. 11.

13. Aldus BOLLOTTE. Dit zal wel zo zijn, maar misschien speelt ook iets anders mee. In *Travaux et fondations de charité du p. Hilarion Tissot*, Parijs, 1846, gesigneerd door "les frères V. et G.", krijgen de trappisten van Aiguebelle een veeg uit de pan omdat ze een liefdadige bezigheid, namelijk het zorgen voor enige krankzinnigen, hadden stopgezet.

14. *Prodiges et miracles qui ont accompagné ma mission*, Parijs, 1860, p. 18.

15. *Mes travaux et fondations*, p. 13.

sticht. Ze zou twaalf jaar bestaan hebben.¹⁶ Wat de broeders niet vertellen is dat Hilarion reeds in de maand mei uit de gemeenschap verwijderd wordt op aanraden van de aalmoezenier. We moeten verder nog terugkomen op de relatie van Hilarion met de congregatie van Johannes de Deo. Hilarion keert terug naar Rochegude en sticht er de congregatie van de broeders van Saint-Paul-Trois-Châteaux voor gratis onderwijs aan arme kinderen. Volgens broeders V. en G. gaf Hilarion er zelf les met broeder François Vissac, die dertig jaar bij hem bleef (waarschijnlijk broeder V. zelf).¹⁷ Terwijl hij in Saint-Paul vervangen werd door abbé Mazellier, trok Hilarion naar de Lozère.

De stichtingen

Nu begint de grote periode van de stichtingen in Hilarions leven. We geven het verhaal in zijn eigen versie. Het zou verder onderzocht moeten worden wat het preciese aandeel was van Hilarion in de stichtingen die hij zonder meer aan zichzelf toeschrijft.

In de Lozère stichtte Hilarion naar zijn zeggen in het oude kasteel van Chayla d'Ance (hijzelf schrijft Chayla Danse) in 1821 een asiel voor mannelijke krankzinnigen uit de Lozère, Ardèche, Drôme en Haute-Loire. Er volgt een instelling voor vrouwen, Saint-Alban. Hilarion gaat voortdurend zeer prat op Chayla Danse.¹⁸ Hilarion zelf zegt dat hij ook twee congregaties stichtte om Chayla Danse en Saint-Alban te bedienen, en dat de instellingen bevolkt werden vanuit de gevangenen van Mende en andere steden. Hij bevrijdde de krankzinnigen, bracht ze over naar de instellingen en zette ze aan het werk, dit alles zonder enige dwang te gebruiken.¹⁹ Volgens het tiende mirakel van zijn lijst genas hij tijdens de stichting van Chayla Danse een zekere Pierre Payan van koortsaanvallen. Deze man werd hospitaalbroeder (een taktiek die nog vaker voorkomt in de mirakelverhalen), was later werkzaam in Bourg (Ain) en werd er naderhand directeur. In 1860 is hij al gestorven.²⁰

Hilarion vertelt dat hij gratis scholen stichtte te Mende, Saint-Chély en Savignes voor arme kinderen uit de verlaten gebieden van Lozère, Aveyron en

---

16. "...et n'a fini que par la mort du frère Augustin et des principaux frères qu'il y avait laissés", *Travaux et fondations de charité*, p. 13.

17. *Ibid.*, p. 15.

18. Toch wordt het reeds niet meer vermeld in H. DAGONET, *Traité élémentaire et pratique des maladies mentales*, Parijs, 1862. Dagonet vermeldt wel Saint-Alban als een departementale instelling met 200 patiënten. Hilarion zelf echter noemt Saint-Alban in 1860 een instelling met meer dan 1000 patiënten... (*Prodiges et miracles*, p. 7).

19. *Mes travaux et fondations*, p. 13.

20. *Prodiges et miracles*, p. 20.

Haute-Loire, en de benodigde congregaties daarvoor.²¹ In 1822 zendt hij broeders naar Parijs "pour assister aux pansements et à la clinique de M. Récamier à l'Hôtel Dieu et d'autres à la Pitié, suivre M. Dupuytren pour les opérations et les pansements". Hijzelf zegt in 1822 een instelling geopend te hebben in Parijs, Rue de la Poste, later overgebracht naar rue Oudinot 22. Deze instelling zou "nu in beslag genomen zijn en op frauduleuze wijze afgewend van zijn zijn charitatieve bestemming". Hij eist de instelling terug op en bestemt het voor de meest verlaten en meest behoeftige krankzinnigen van het "quartier des gâteaux" van Bicêtre.²² Voor Hilarion naar Lyon vertrekt zijn er volgens de broeders V. en G. nog heel wat meer stichtingen: de diocesane missionarissen van Mende, de hospitaalzusters van Saint-Alban voor de zorg van krankzinnige vrouwen, een zustercongregatie voor onderwijs aan arme meisjes te Arzène (Lozère), een congregatie van Zusters van de H. Jozef te Veyreau (Aveyron) voor onderwijs.²³

Hilarion vertelt dat hij in 1824 naar Lyon vertrok om het krankzinnigengesticht van Champagneux te stichten. Er was in deze grote stad voor de krankzinnigen slechts het hospitaal Antiquaille, "waarin die ongelukkigen, mannen, vrouwen en kinderen door elkaar, opgesloten, geketend, mishandeld en gemarteld worden met een ongehoorde wreedheid".²⁴ Hij bevrijdde ze, bracht ze over naar zijn eigen instelling en zette ze aan het werk.

Nog in 1824 wordt hij volgens de broeders V. en G. naar Bourg-en-Bresse geroepen door de bisschop van Belley, Mgr Devie. De conseil-général stemt 25.000 frank om een instelling voor mannen te stichten en biedt hem daarvoor een oud klooster aan van de Lazaristen. Tissot zou dan op eigen kosten een instelling voor vrouwen hebben gesticht. Dit zijn de instellingen Saint-Lazare (voor mannen) en Sainte-Madeleine (voor vrouwen). De bevolking voor deze instelling zegt hij aangetroffen te hebben in hokken die opgesteld waren op een koer van het seminarie van Bron.²⁵

De volgende instelling is in de Ardèche. "Toen ik in 1825 de stichting liet beginnen van een krankzinnigenhuis te Privas (Ardèche), had ik reeds de krankzinnigen bevrijd die opgesloten waren in de gevangnissen van de departementen Ardèche en Drôme, maar er waren in deze departementen nog enkele krankzinnige vrouwen die ik niet ter hulp had kunnen snellen".²⁶ De broeders

---

21. *Mes travaux et fondations*, p. 14, *Travaux* p. 16. Volgens BOLLOTTE, p. 725 moet hij er weldra zijn functie als overste neerleggen ten voordele van frère Xavier Gauzi, aan wie hij enkel schulden nalaat.

22. *Mes travaux et fondations*, p. 14.

23. *Travaux et fondations*, p. 16.

24. *Mes travaux et fondations*, p. 15.

25. *Travaux et fondations*, p. 16-17. *Mes travaux*, p. 15.

26. *Mes travaux*, p. 16.

zeggen dat hij voor de stichting van Privas abbé Chiron engageerde, die broeder geworden was.

De broeders hebben het vervolgens over een instelling in de rue Plumet in Parijs, instelling die Hilarion niet vermeldt. Wel zegt hij dat hij in 1825 nog een instelling oprichtte te Lommelet bij Lille en de krankzinnigen daarvoor uit de gevangenen haalt (de broeders hebben het over "Homelet" bij Lille).²⁷ Bollotte zegt dat Hilarion er in slaagde wanorde te zaaien in het in 1825 opgerichte etablissement te Rijsel. De maat is vol en de nuntius vraagt het ontslag van Hilarion waar deze ongevraagd en op eigen initiatief de dispensatie van zijn geloften bijdoet.

We zijn ondertussen bij de meest actieve periode van zijn leven aanbeland. Nog in 1825 zendt hij op vraag van de prefect van de Gers zes broeders uit Parijs naar Auch om er een hospice te stichten voor hen die in dat departement in de gevangenen opgesloten zaten "als wilde dieren".²⁸

In 1827 gaat hij op vraag van M. de Castellane, prefect van Finistère, naar Quimper om er een asiel te stichten en haalt de krankzinnigen hiervoor uit gevangenen en hospitalen (volgens de broeders leidde hij er enkel de bouw van een hospice).²⁹

Nog in 1827 zendt hij uit Parijs naar de Côtes-du-Nord onder andere broeder Régis Berlaët om er Saint-Aubin te stichten, dat later overgebracht naar Dinan.³⁰

In 1830 haalt hij naar eigen zeggen de krankzinnigen uit de gevangenen van meerdere departementen en sticht een instelling te Clermont-Ferrand (Puy-de-Dôme) voor vrouwen en La Cellette (Lozère) voor mannen.³¹ Volgens mirakel 18 van de lijst kreeg hij bij gelegenheid van deze stichtingen van de prefect van Tarn 12 krankzinnigen uit gevangenen en het hospitaal van Albi, en van de meest gevaarlijke, want de prefect wilde hem beproeven. Onder hen was een ouderling, gewezen belastingontvanger en maniakaal bezetene, die sinds tien jaar opgesloten zat in een cachot in het hospitaal, volledig naakt zowel 's winters als zomers, en slapend op de stenen, te midden van zijn eigen vuil. Hilarion bevrijdde hem en bracht hem naar La Cellette, waar hij hem aan het werk stelde in de boekhouding en hem vrome literatuur liet vertalen die Hilarion dan liet drukken. Een paar jaar later stierf de man er christelijk.³² La Cellette geniet trouwens duidelijk Hilarions

27. *Mes Travaux*, p. 16. *Travaux*, p. 17.

28. *Mes Travaux*, p. 16. *Travaux*, p. 19.

29. *Mes Travaux*, p. 17. *Travaux*, p. 18.

30. *Id.*

31. *Mes travaux*, p. 17.

32. *Prodiges et miracles*, p. 22. Hilarion vertelt het verhaal verschillende malen in verschillende versies. In een nota in *l'Apostolique* heet de man "H.G." en is gewezen secretaris van de hospitalen van Clermont-Ferrand. Toen Hilarion de twaalf krankzinnigen ging ophalen werden ze

voorkeur, hij praat er vaak over.³³ La Cellette was een open inrichting waar de krankzinnigen alle bewegingsvrijheid hadden, op de boerderij werkten of klusjes in huis opkanpten. Hilarion was daar zeer trots op: "wanneer men krankzinnigen opsluit en hen volledig van hun vrijheid berooft, verliezen ze de gewoontes van het sociale leven en door de verveling en de wanhoop die dan volgt, worden ze onhandelbaar en vervallen tot een ongeneeslijk idiotisme".³⁴

Over La Cellette en Clermont-Ferrand spreekt hij ook in *Etat déplorable des aliénés*: "De instellingen waren in een bloeiende toestand toen de zwartrokken die de weduwe en de wees uitbuiten in hun biechtstoelen, en zij die hen uitbuiten in hun kabinetten, samenspannen om mij uit te buiten, mij en mijn arme krankzinnigen. Deze ongelukkigen, door misbruik van vertrouwen en valsheid in geschrifte, door allerlei gemene trucs en bedreigingen, hebben mij gedwongen deze instellingen aan hen over te laten. Degenen die het minst schuldig zijn hieraan zijn korte tijd nadien weggerukt door bovennatuurlijke ziekten. De grootste schuldigen leven nog altijd en genieten van de vruchten van hun misdaad, wachtend op het oordeel van God".³⁵ Dus besloot hij in 1836 naar Leyme (Lot) te gaan en stichtte er een instelling voor de krankzinnigen die verbleven in de gevangenissen van Lot, Creuse en Dordogne. Hij zegt dat na zijn vertrek uit La Cellette er dertig krankzinnigen stierven in twee maanden tijd, terwijl er maar vijf of zes gestorven waren tijdens de zes jaar dat hij de instelling leidde.³⁶ De waarheid hierachter is dat Hilarion in 1835 terecht kwam in de schuldgevangenis van Clermont-Ferrand, voor schulden aangegaan bij een van zijn stichtingen. Het is vanuit de gevangenis dat hij één van zijn volgelingen, M. Viargues, opdracht geeft de oude abdij van Leyme te kopen en er een instelling te stichten. Hilarion zelf zegt elders dat hij Leyme stichtte op vraag van de prefect van Lot, hopende in Lot een tweede instelling te openen voor vrouwen, want "het mengen van de geslachten bij krankzinnigen is altijd zeer gevaarlijk". Hilarion komt aan in Leyme in november 1835 en verlaat de instelling in december 1836 onder bedreiging van gevan-

---

rustig alleen al door zijn aanwezigheid. Alleen H.G. was niet bereid in de wagens te stappen die klaar stonden. Hilarion ging te voet met hem naar La Cellette, 40 mijl door de bergen, zonder boeien en zonder begeleiding van gendarmes.

33. *l'Apostolique*, p. 60-61: "Lorsque j'achetai La Cellette en 1830, c'était un ancien convent de Cordeliers entièrement démoli ou l'on renfermait autrefois des aliénés riches sur lettres de cachet... Il y a maintenant à la Cellette plus de deux cents aliénés indigents".

34. *l'Apostolique*, p. 61.

35. *Etat déplorable des aliénés*, Parijs, 1850, p. 73-75. Over Clermont-Ferrand zie ook P. BERTHIER, *Excursions scientifiques dans les asiles d'aliénés*, Paris-Lyon, 1862, p. 37: "Vers 1830 un M. Tissot loua une partie des bâtiments pour y former une entreprise speciale. A peine ouverte, celle-ci se ferma". Men deed dan een beroep op de congregatie van Sainte-Marie de l'Assomption.

36. *Etat déplorable*, p. 77-78, waar hij ook positief spreekt over Geel als een inrichting die met La Cellette te vergelijken is.

genisstraf voor zijn schulden. Hij zet plannen op voor de stichting van een mannenasiel en een vrouwenasiel in Aveyron.

Een laatste succes, volgens zijn eigen verhaal, is dat hij in 1837 op vraag van Vicomte Dejean, prefect van Puy-de-Dôme, in La Cellette alle krankzinnigen opneemt uit het dépôt van Riom.³⁷ De eerste twaalf die hem werden toevertrouwd door Dejean, waren alle plots op miraculeuze wijze genezen, hoewel het van de meest wilde en ongeneeslijke waren van het hele depot. Deze gebeurtenis is moeilijk te dateren, want in 1837 was Hilarion niet meer in La Cellette. In de mirakellijst wordt trouwens tweemaal een dergelijk gebeuren verteld: volgens mirakel 11 liet de prefect van Clermont-Ferrand hem twaalf krankzinnigen bezorgen op proef, die op zijn woord genezen werden, nog op de koer van het dépôt. Volgens mirakel 18 gaf de prefect van Tarn hem bij de stichtingen te Clermont-Ferrand twaalf van de meest gevaarlijke krankzinnigen uit het hospice en de gevangenis van Albi.³⁸ En nog een andere versie vertelt dat M. Rognat kennis met hem gemaakt had bij gelegenheid van de stichtingen te Bourg, dat deze nu prefect geworden was van Puy-de-Dôme en hem twaalf krankzinnigen ter beschikking stelde uit het hospice van Riom.³⁹

De congregatie van de broeders van Johannes de Deo

Tot zover het verhaal van Hilarions stichtingen volgens hemzelf. Wat er van waar is, en in welke mate Hilarion inderdaad bij deze stichtingen betrokken was, zou geval per geval nagetrokken moeten worden. Een eerste richting waarin men meer duidelijkheid over Hilarion zou kunnen verkrijgen is zijn toebehoren tot de congregatie van Johannes de Deo. We hebben verteld hoe Hilarion volgens de broeders V. en G. deze congregatie heroprichtte in Marseille nadat ze door tussenkomst van de gewezen officier Paul de Magallon toelating kregen de zieken te verzorgen in het Hôtel Dieu.

Deze Paul de Magallon (1784-1859) nu, gewezen officier van de Grande Armée, is de officiële restaurator van de broeders van Johannes de Deo in Frankrijk. Ik heb niet kunnen achterhalen of Hilarion zelf banden had met de Congregatie, maar Paul de Magallon was er alleszins lid van. "Hij verliet het leger in 1814 aangetrokken tot het priesterschap, maar ging zich aan de ziekenzorg wijden en ontdekte dat daar zijn roeping lag. In deze periode, met name op 1 januari 1815, trad hij toe tot de congregatie. Enkele jaren later probeerde hij te Marseille de restauratie van de orde van de

---

37. *Travaux et fondations*, p. 19.

38. *Miracles et prodiges*, p. 20-22.

39. *Etat déplorable des aliénés*, p. 73.

hospitaalbroeders", aldus de Grandmaison.⁴⁰ De Grandmaison verwijt aan Maxime du Camp dat hij de roeping van Paul de Magallon vanuit een obsessie verklaart. De laatste vertelt uitgebreid de geschiedenis van een deserteur die gefusilleerd werd na het vonnis van een krijgsraad waar de Magallon deel van uitmaakte. Hij zou de straf geëist hebben. Maar nadien bleef deze kwestie zijn geweten kwellen. Om zijn misdaad uit te boeten en zich wit te wassen van het bloed van de veroordeelde, zou de kapitein in kwestie priester geworden zijn.⁴¹ Wat er ook van zij, feit is dat Paul de Magallon in 1819 werkloos door Marseille loopt, en volgens Monval heeft hij er plezier in de ziekenhuizen te bezoeken die hem herinneren aan de slagvelden.⁴² Op de place Neuve ontmoet hij drie net geklede jongemannen die met groenten leuren en die sinds kort als verplegers blijken te werken in de stad. Ze komen, aldus Monval, van de kleine parochie Rochegude in het diocees Valence, waar de pastoor, M. Vincent, hen opgevangen en gevormd had.⁴³ De oud-kapitein vervoegt hen. Na een maand zijn ze al met twaalf en op 8 april, Witte Donderdag, nemen ze het habijt aan van de Broeders van Johannes de Deo, organiseren een gemeenschapsleven en stellen Paul de Magallon als overste aan. Weldra verzorgen ze heel de verpleging in het hospitaal Saint-Esprit, werken ook in het hôpital de la Charité en het hôpital Saint-Lazare en nemen het hospitaal van Salon over waar ze een noviciaat inrichten.⁴⁴ Maar Hilarion zou dus al een maand na de stichting uit deze gemeenschap gezet zijn.

Wat dan volgt in de versie van Monval brengt de geschiedenis van frère Hilarion flink in verwarring. De stichtingen die Hilarion en zijn aanhangers aan hemzelf toeschrijven, blijken vanuit dit standpunt het werk van Paul de Magallon en de officiële congregatie van de broeders van Johannes de Deo. In de Lozère openen ze, aldus Monval, met de steun van de prefect en de clerus twee instellingen: Saint-Alban voor de vrouwen en Chayla Danse voor de mannen, nadien overgebracht naar Mende. Ze aanvaarden de infirmerie van de gevangenis Saint-Joseph in Lyon en stichtten een kleine gemeenschap in Parijs. Om het contact met het generalaat te herstellen en de restauratie canoniek te maken vertrekken de Magallon en de broeders Jean Pautard, Paul Unal en Jacques Huc begin mei 1823 naar Rome. In een storm leggen ze de belofte af dat als ze heelhuids aan de schipbreuk ontkomen, ze te voet langs de kust naar Rome zouden gaan, wat effectief gebeurt. In Rome vindt men twee maanden noviciaat voldoende en op 20 augustus 1823 leggen

---

40. Geoffroy de GRANDMAISON, *La Congrégation*, Parijs, 1889, p. 144.

41. G. de GRANDMAISON, *La congrégation*, p. 143.

42. Jean MONVAL, *Les Frères hospitaliers de Saint-Jean de Dieu*, Parijs, 1936, p. 93.

43. *Ibid.*, p. 93. Hilarion wordt niet vermeld...

44. *Ibid.*, p. 94.

zij de canonieke geloften af. Twee van hen sterven op de terugweg, Jean Pautard drie jaar later. De Magallon wordt provinciaal van de orde voor Frankrijk. Hij zal de nieuwe congregatie een stevige basis zoeken te geven. Hij haalt de broeders weg uit het Hôtel-Dieu in Marseille omdat ze daar teveel samenwerken met vrouwen en seculieren. Hij geeft de asielen van de Lozère op wegens het klimaat en het gebrek aan geld.⁴⁵

In de vasten van 1824 zendt de Magallon enkele broeders op prospectie naar Lyon. Ondanks de vele schulden koopt hij het domein van Champagneux, in 1825 overgebracht naar de oude abdij van Savigneux bij Montbrison.⁴⁶ Bollotte vermeldt dat Hilarion in Lyon door P. de Magallon opgenomen werd in het noviciaat van de broeders van Johannes de Deo. Door pauselijk indult wordt hij provinciaal prior benoemd, tegen het advies van de broeders in die hem voor een extravagant man houden die met de ene hand uitgeeft wat hij met de andere ontvangt. Veertien dagen later legt hij zijn ambt terug neer en stelt voor dat Paul de Magallon hem vervangt, "autant à cause de sa renommée qu'à cause de la noblesse de ses parents et du nombre copieux de ses riches amis".⁴⁷ De broeders V. en G. verontschuldigen het ontslag van Hilarion als provinciaal prior met de reden dat hij deze eer niet wilde.⁴⁸ Hilarion zal later zeggen dat hij nooit de eer heeft opgeëist de restauratie van de congregatie van de broeders van Johannes de Deo te hebben ondernomen. Het schijnt dat Hilarion nog in 1824 te Lyon gepoogd heeft een noviciaat op te richten voor de restauratie van de Franciscanen... In 1825 breekt in Lyon een tyfusepidemie uit. Acht broeders en tachtig zieken komen om. Na de epidemie worden alle beschikbare broeders overgebracht naar Lyon. In 1826 is Champagneux een instelling met 500 patiënten en wordt het moederhuis van de orde. In 1825 stichten ze Lommelet bij Lille. En in 1833 Léhon bij Dinan, op vraag van de bisschop van Saint-Brieux. Na de wet van 1838 wordt Lyon een departementale instelling.

Blijkbaar is dit de officiële geschiedenis van de restauratie van de broeders van Johannes de Deo.⁴⁹ Hilarion wordt nergens vermeld. Welke ver-

---

45. J. MONVAL, *Les Frères hospitaliers*, p. 96. We hebben het commentaar van Hilarion op dit gebeuren reeds vernomen.

46. Hilarion schrijft deze stichting natuurlijk aan zichzelf toe: "Lorsqu'en 1824 je me rendis à Lyon pour y fonder l'hospice d'aliénés de Champagneux, il y avait dans cette grande ville, pour les aliénés, que l'hospice de l'Antiquaille, dans lequel ces infortunés - hommes, femmes et enfamts, - étaient enfermés, enchaînés, maltraités et torturés avec une cruauté inouïe", *Mes travaux et fondations*, p. 15.

47. BOLLOTTE, p. 725.

48. *Travaux et fondations*, p. 25.

49. Zo ook HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, 2. Band, Paderborn, 2e ed., 1907, p. 249, die spreekt over Chayla Danse, Saint-Alban, Lyon, Lommelet, Dinan, Marseille, Montbrison, en de tyfusepidemie. Hij voegt nog toe: "Das Haupthaus in der rue des Postes zu Paris mussten die Bruder 1830 wieder verlassen" en "1842 erbauten sie in der

houding hij naderhand met de congregatie had blijkt uit een pamflet van 1840, getiteld *Cri de l'humanité souffrante contre les Frères de Saint Jean de Dieu*, uitgegeven in Lyon en getekend "C.D.". Dit werkje is ongetwijfeld van de hand van frère Hilarion zelf, want hij verdedigt er Hilarion en vergeet in zijn vervoering soms de derde persoon enkelvoud te hanteren. Het werkje beschuldigt broeders Felix Massot en Paul de Magallon rechtstreeks en nogal onbehouwen van allerlei onregelmatigheden: hun luxe en overvloed op kosten van de armen, hun arbitrair en autoritair optreden, hun intimidatie en chantage en het willekeurig aan de deur zetten van broeders die zich niet zomaar naar hun plannen voegen.⁵⁰ Het ergste wat er in staat is dat toen Massot en Magallon broeder Louis Pourtier een verkoopsakte wilden doen tekenen, deze vluchtte voor de bedreigingen, naakt door het venster van de eerste verdieping sprong en toevlucht vond bij M. Meslin, recht tegenover Champagneux...

In appendix bevat het pamflet van Tissot een brief van 1825 van broeder Felix Massot, brief die de waanzin van Massot moet bewijzen. De jonge broeder klaagt er over hevige hoofdpijn en vraagt zich af of dit niet van de duivel komt. Want hij heeft zijn kruis en rozenkrans gegeven aan broeder Gabriël, geloof hechtend aan de goddelijke openbaringen van deze laatste. Nu beweert broeder Jean-Baptiste dat broeder Gabriël de dupe is van de duivel. Mag broeder Gabriël de handen opleggen aan personen waarvan hij genezing wil? Mag hij God afsmeaken over medailles, rozenkransen, relieken van heiligen en van het kruis? Mag hij God afsmeaken over olie en daarvan gebruik maken om zieken te genezen door het hen te drinken te geven of het in te wrijven op de zieke plaatsen? Zijn dergelijk handelingen verboden door de Kerk? Mag hij, zoals Felix zelf gezien heeft, de hand van een zieke vastnemen en aan God vragen dat de duivel geen macht over deze hand zou hebben? "C.D." zegt dat Hilarion op deze vragen antwoordde met het wegzenden van Gabriël.⁵¹ Maar Hilarion zelf werd precies van dergelijke praktijken beschuldigd. In een brief aan "De Heer Directeur-Generaal" verontschuldigt hij zichzelf met het beroep op het wegzenden van een broeder. Gaat het om diezelfde Gabriël? Hij zegt er nooit geëxorciseerd te hebben en nooit speciale

---

Strasse Oudinot ein Krankenhaus, welches in der medizinischen Welt alsbald Umsehen erlangte". Daarin zijn weer de activiteiten van Hilarion te lezen...

50. p. 6. Hierbij is sprake over een p. Jean-Baptiste Ledolledec. Deze is ook bekend uit een *Lettre écrite par le p. Hilarion Tissot à l'archevêque de Lyon*, Lyon, 1841. Hilarion pleit er voor Ledolledec naar aanleiding van een proces dat Félix Massot tegen deze inspande.

51. *Cri de l'humanité souffrante*, p. 15.

middelen gebruikt te hebben om de krankzinnigen te genezen.⁵² Toch komen we hier dicht bij de ideeën van Hilarion over krankzinnigheid.

Hilarions ideeën

Reeds in 1829 schreef Hilarion een Manuel de l'hospitalier et de l'infirmier. Maar zijn overvloedige activiteit als schrijver begon pas na 1838, toen de wet hem verdere stichtingen onmogelijk maakte. Hij bleef publiceren tot zijn dood op 28 april 1864 in het Laribosière-hospitaal. Zijn geschriften worden met de tijd steeds stereotyper en aberranter. Zijn werken behandelen steeds weer dezelfde thema's en vertonen gelijkelijk dezelfde zelfverheerlijking en polemische toon. Wat blijkt uit deze werken over Hilarions opvattingen over krankzinnigheid?

De ware wijsheid bestaat in de zuivere en oprechte praktijk van de evangelische deugden. Al wat tegengesteld is aan de evangelische principes en aan de rede die God ons gaf, moet men krankzinnigheid noemen.⁵³ Krankzinnigheid is dus een gevolg van irrationaliteit en immoraliteit. Maar deze beide moeten verstaan worden in religieus perspectief. De ziekte is bovendien steeds bezetenheid. "Ten onrechte zeggen de hallucinerende theologen dat de ziekten van God komen en ten onrechte zeggen de eveneens hallucinerende medici dat ze van de natuur komen. Zij vergissen zich en bedriegen hen die naar hen luisteren. De waarheid is dat alle ziektes komen van de luchtduivels ("démons aériens") en God laat hun werking toe om ons aan te zetten onze levenswijze te beteren".⁵⁴ De krankzinnige zelf is dus onschuldig. Het is een andere ziel, een andere geest, sterker dan hem en van een uiterste kwaadaardigheid, die bezit van hem genomen heeft en die hem aanzet tot handelingen die in ons wraakgevoelens opwekken en waardoor wij ons schuldig maken tegenover God. In de krankzinnige wonen dus twee zielen: een die haar organen niet meer kan gebruiken en slechts kan toezien wat er gebeurt en een die over het lichaam heerst als een meesteres.⁵⁵

Toch is Hilarion onduidelijk over de schuldvraag. "De zonden van de vaders geven macht aan de luchtduivels en zijn vaak oorzaak van de ziekte

---

52. "1) Je n'ai jamais exorcisé ni fait exorciser dans nos maisons aucun aliéné... 2) Je n'ai jamais employé, ni fait employer aucun moyen superstitieux pour obtenir la guérison des aliénations mentales. Les prières, les messes dites avec pureté d'intention ne sont point des moyens superstitieux. Il y a environ neuf ou dix mois qu'ayant reçu avis qu'un frère tierçaire employait dans nos maisons de Montbrison et de Lyon des moyens superstitieux pour la guérison des malades, je le fis chasser et exclure pour toujours de nos maisons". Geciteerd bij BOLLOTTE, p. 726-27.

53. *Prodiges et miracles*, p. 8.

54. *Prodiges et miracles*, p. 8.

55. *Etat déplorable des aliénés*, p. 10-11.

en van de dood van hun kinderen".⁵⁶ In minder doordachte en nog meer retorische teksten zegt hij gewoon: "De ziektes vinden hun oorsprong in de zonde en elke genezing komt van God".⁵⁷ Dit vormt toch niet de hoofdtoon van zijn werken. Doorgaans beschouwt hij de zieken zelf als onschuldig, en verzet zich ertegen dat ze door rechtbanken veroordeeld worden om misdaden waarvoor ze geen enkele verantwoordelijkheid dragen.

Deze eenvoudige theorie maakt uiteraard de nosologie van Hilarion al even eenvoudig. Een nosologie is eigenlijk onbelangrijk. Want hoewel de uiterlijke manifestaties van de ziekte uiterst gevarieerd zijn, vooral om de medici te bedriegen en voor de gek te houden, zijn de niet-natuurlijke oorzaken ervan in alle gevallen dezelfde.⁵⁸ Hij maakt onderscheid tussen krankzinnigheid mét delirium (waar dus geen vrije wil meer is; d.w.z. volledige bezetenheid) en krankzinnigheid zonder delirium (waar hallucinatie is, maar wel nog vrije wil). In het eerste geval onderscheidt hij nog twee soorten: onvolledige bezetenheid (waar nog handelings- en spraakbewustzijn is) en volledige bezetenheid, waar de duivel helemaal bezit genomen heeft van de persoon.⁵⁹ De bezetenheid kan continu zijn, onderbroken of voorbijgaand, verborgen of zichtbaar, naargelang het doel dat de boze geesten voor ogen hebben. De hallucinaties zijn middelen die de boze geesten die in de lucht verspreid zijn gebruiken om de hele wereld te bedriegen en te verblinden. Ze zijn sporadisch, besmettelijk of erfelijk, zoals alle duivelse aandoeningen.⁶⁰

De werking van de luchtduivels is volgens Hilarion universeel. Men kan gerust beweren dat bijna alle mensen lijden aan een krankzinnigheid zonder delirium, verwekt door de boze geesten. Wij bevinden ons, aldus Hilarion, in het rijk van de satan en de satan heerst over zijn vrijwillige slaven: afgodendienaars, atheïsten, sceptici, fanatici en zondaars. De mens is pas vrij van de satan als hij puur en oprecht de evangelische deugden volgt, zonder bijgeloof.⁶¹ De duivels veroorzaken dromen,⁶² epidemieën, en ook het dierlijk magnetisme wordt door Hilarion als duivelswerk verklaard. Mensen als Mesmer beoefenden gewoon de "maléfice somnifique", en ze zijn slachtoffer van een minstens impliciet pakt met de duivel. Ondanks dat vertelt Hilarion

---

56. *Prodiges et miracles*, p. 13.

57. *l'Apostolique*, p. 5.

58. *Etat déplorable des aliénés*, p. 9.

59. *Prodiges et miracles*, p. 9. Elders hanteert hij een vierdeling: 1) "maniaques" met klaarblijkelijk en volledig delirium. 2) monomanie, met partieel en soms verborgen delirium. 3) imbecielen. 4) krankzinnige epileptici. Zo in *Etat déplorable des aliénés*, p. 9.

60. *Prodiges et miracles*, p. 9.

61. *Prodiges et miracles*, p. 9.

62. *Ibid.*, p. 11-12: "J'ai vu un moine trappiste obsédé, qui avait fait tous ses efforts pour étrangler l'un de ses supérieurs, disant que la Sainte Vierge le lui avait commandé. C'est aussi par le moyen des songes que les démons aériens souillent quelquefois l'âme et le corps des personnes les plus chastes, par des songes obscènes et des lubricités les plus sales".

dat hij precies aan het onderzoek van magnetische verschijnselen zijn bekering te danken heeft: "je vivais alors dans les ténèbres du philosophisme, et j'avoue que la considération de ces phénomènes suraturels, dont je découvris plus tard la véritable cause, m'a pas peu servi à me retirer de l'âbime, et à me faire recouvrir la foi catholique que j'avais perdu au sortir de enfance".⁶³ En steeds verblinden de boze geesten de medici, aan wie zij allerlei valse remedies ingeven, vooral ten aanzien van de arme en ongelukkige krankzinnigen.

Hilarion heeft duidelijk niet veel op met de medici. Tegenwoordig is men, aldus Hilarion, de ware wetenschap (die van God komt) vergeten, en daarmee veroordeelt men de krankzinnigen tot ongeneeslijkheid en de dood. Zonder deze wetenschap handelt de medicus als een blinde. Hij is louter een "empirique", een charlatan wiens remedies slechts pleisters zijn op een houten been.⁶⁴ De menselijke kunst is vooruitgegaan, maar de wetenschap achteruit. De enige oplossing is het binnenbrengen van het evangelie in de medicijnen. Het evangelie in de medicijnen, zoals in de politiek, de moraal en de religie, betekent altijd vervolmaking en vooruitgang. De wetenschap leert dat elke genezing van God komt en dat wie zonder God werkt, tevergeefs werkt. Zou de medicus echter de menselijke kunst en de goddelijke wetenschap in zichzelf verenigen, dan zou hij tot de rang van het priesterschap verheven worden.⁶⁵

Men herhaalt telkens weer, aldus Hilarion, dat Pinel het gebruik van ketens heeft afgeschaft. Maar dit was enkel zo in Bicêtre en daarbij was deze verbetering illusoir, want dezelfde logies bleven bewaard en de ketens werden vervangen door nog wreidere en barbaarser behandelingen. Pinel en zijn opvolgers die de ware natuur en de ware oorzaak van de geestelijke ziekten miskennen, kunnen alleen maar de situatie van de krankzinnigen verergeren. En men moet de medici ook niet de uitvinding toeschrijven van tuin- en landbouwwerk als therapie, want ikzelf, aldus Hilarion, paste dit reeds vanaf 1815 toe in Piolenc. Pinel, Esquirol en de anderen die in duisternis wandelen, hebben een veelheid van valse systemen uitgebouwd, onderling tegenstrijdig en de ene niet meer gefundeerd dan de andere, een echte toren van Babel. Het zijn de boze geesten die hen bedriegen, verblinden en bespotten door steeds maar weer de fenomenen te variëren die zij in de fysiek en de moraal van krankzinnigen produceren.⁶⁶

---

63. *Le magnétisme animal dévoilé*, in *l'Apostolique*, p. 48.55.

64. *Etat déplorable des aliénés*, p. 3: "L'art sans la science, c'est les ténèbres et la mort, c'est le néant, le chaos, l'athéisme, le matérialisme, le magnétisme, le phrénologisme, Esculape, Sérapis et tout l'attirail des superstitions idolâtriques, pharizaïques, avec un changement de nom et de forme".

65. Een goed priesterschap dan wel, want ook de Kerk bezit de ware wetenschap niet meer en "is vervallen tot idolatrie, te beginnen met de paus, de kardinalen en de bisschoppen". *Etat déplorable des aliénés*, p. 3-5.

66. *Etat déplorable des aliénés*, p. 20-25.

Hilarion beschrijft systematisch de "tien martelingen van de medische behandeling": het voorgeleid worden door gendarmes, intimidatie, dwangbuis, het zetten van bloedzuigers volgens het systeem Broussais, de douches,⁶⁷ de individuele opsluiting, het ontzeggen van bezoek van verwanten en vrienden, samenhoping van krankzinnigen in koeren en zalen, voortgezette dwangbaden met koud water,⁶⁸ baden bij verrassing, het toedienen van allerlei vergiften. Niet enkel de behandeling, maar ook het asilaire systeem als zodanig valt onder Hilarions kritiek. De krankzinnige is er helemaal overgeleverd aan de willekeur en de nog grotere krankzinnigheid van de geneesheer-directeur. Krachtens zijn diploma en zijn functie heeft deze het recht en de macht om de meest onvoorstelbare kwellingen op de zieke toe te passen, hem te verminken of te vergiften, en de zeden aan te tasten van krankzinnige vrouwen en meisjes onder het voorwendsel van nymphomanie. Als men weet dat criminelen gek worden of zelfmoord plegen wanneer men ze onderwerpt aan het cellulair strafsysteem, hoe kan men dan de krankzinnigen onderwerpen aan zo'n hels regime?⁶⁹ Opdat de asielen niet meer die verschrikkelijke gevangnissen zouden zijn waar men martelt en doodt, zou men volgens Hilarion ermee moeten beginnen de aliënisten buiten te zetten. Men moet ook de toegang verbieden aan de Jezuiëten, "waarvan het zwarte, sinistere, farizeïsche habijt alleen al door het uitzicht angst zaait in de ziel van de krankzinnige, en die door hun gebaren en hun woorden overal onrust, droefheid, wanhoop en dood met zich meedragen".⁷⁰ Men moet ook die anti-christelijke aalmoezeniers uitbannen die hoogmoedig en egoïstisch zijn, zo delicaat leven en op simonische wijze missen en gebeden verkopen. Dokters zouden enkel mogen toegelaten worden om de zieken lichamelijk te verzorgen. En als de krankzinnigheid toch verbonden is met fysische aspecten, zoals bij hysterie en hypochondrie, moeten zij weten dat de fysische complicaties listen zijn van de kwade geesten die hen willen bedriegen. Deze geesten zijn erop uit dat zij zich schuldig maken door de zieken te martelen met allerlei ridicule of moorddadige remedies.⁷¹

---

67. "On appelle douche le choc d'une colonne d'eau froide que l'on fait tomber d'une certaine hauteur sur la tête rasée d'un aliéné, lié et garotté violemment de tous ses muscles, fixé sur un fauteuil de force, et entouré d'infirmiers et de gardiens féroces, qui ont l'air de se moquer de lui", *Etat déplorable des aliénés*, p. 118.

68. "Le docteur Pomme, qui était fou et charlatan, fut le premier .HW in-ven-teur et préconisateur des bains froids prolongés... En effet, le médecin-directeur est ordinairement plus fou que le pauvre aliéné ... Et ce prétendu remède, absurde, barbare et atroce, qui n'a aucun rapport avec la maladie, et qui ne peut être inspiré que par l'esprit infernal qui la produit, on le répète huit ou dix fois de suite", *Etat déplorable*, p. 131-132.

69. *Etat déplorable*, p. 122.

70. *Etat déplorable des aliénés*, p. 124.

71. *Ibid.*, p. 126.

De uiteindelijke grond van Hilarions kritiek tegen de behandeling van krankzinnigen in zijn tijd, lijkt een verzet te zijn tegen macht en autoriteit. "De pausen en bisschoppen zijn een verbond aangegaan met de koningen, en de pausen zijn zelf koningen geworden. De bisschoppen werden eminenties, heren, lords, grootheden, tegen de voorschriften van het evangelie in. Sindsdien is de kracht die Jezus aan zijn apostelen gaf om de bezetenen te verlossen, niet meer in hen".⁷² Waarschijnlijk is Hilarion tot deze ideeën gekomen doorheen de persoonlijk ervaring overal tegenkating te ontmoeten of minstens te vermoeden. Toch maken deze opvattingen dat men Hilarion niet als een figuur uit de Restauratie kan bestempelen. Zijn kritiek geldt alle gezagsfiguren uit zijn tijd.

Wat is dan Hilarions alternatief voor de medische behandeling, voor een op gezag steunende religie, en remedies die voortspruiten uit een pakt met de de duivel? Hij beroept zich op het "pure evangelie". Hij geneest de bezetenen, zo zegt hij, door de strikte toepassing van de evangelische raden: vasten, gebed en armoede. Zo bezat hij, naar eigen zeggen, enkel het versleten habijt dat hij droeg. Hij liep altijd bloothoofds en soms ook barrevoets, op gevaar af zelf als krankzinnig beschouwd te worden. Hij deed zijn reizen te voet, at slechts zwart brood onderweg en dronk water uit publieke drinkplaatsen. Gedurende dertig jaar had hij nooit een eigen kamer in zijn instellingen. Hij bracht de nacht door gezeten op een stoel bij de meest gevaarlijke krankzinnigen. Hij had nooit een plaats in de refter, maar at terwijl hij de zieken verzorgde.⁷³ Op die manier kon hij tegen het einde van zijn leven een palmares voorleggen van een veertigtal wonderen en mirakels.⁷⁴ Ondanks zijn wonderkracht had Hilarion toch nog instellingen vandoen. De bezetenen genazen niet altijd meteen door zijn nabijheid en zijn woord. En volgens Hilarion is bij sommigen de ziekte noodzakelijk opdat ze het eeuwig heil zouden verwerven. De instellingen moesten dan ook daarop voorbereiden en een aangepaste behandeling bieden. Aangezien krankzinnigheid voortkomt uit het vergeten van de ware religieuze principes, moet men een "morele behandeling" geven op basis van religieuze praktijken. Enkel religieuzen zijn

---

72. *Etat déplorable des aliénés*, p. 105

73. *Etat déplorable des aliénés*, p. 65-67. Daar omschrijft hij ook zijn "geheim": "1) Mon intention était pure. 2) J'avais renoncé à tous les honneurs, les plaisirs et les richesses du monde. 3) Je pratiquais exactement la sainte pauvreté volontaire et évangélique. 4) Je priais instamment, et la nuit et le jour, le divin, le charitable, le pauvre Jésus de guérir mes pauvres malades et de délivrer mes possédés. J'invoquais aussi sa sainte Mère, que les hypocrites, par superstition idolâtriques, et par une sorte de dérision, couvrent d'or et d'argent dans ses statues".

74. *Prodiges et miracles*. Dit zijn niet alle genezingen. Zo vertelt hij over de aartsbisschop van Avignon, Naudo: "Il me persécutait, me calomniait, m'empêchait de secourir les pauvres aliénés. Je lui écrivis qu'il faisait mal". Enkele dagen later wordt de aartsbisschop tijdens de Paasmis aangegrepen door een "démon aérien" en sterft aan de voet van het altaar.

tot deze behandeling in staat.⁷⁵ Verder voorziet Hilarion in ergotherapie: tuinieren, landbouwarbeid en huishoudelijk werk. Maar de religieuze atmosfeer is toch wel het belangrijkste. Want de strijd tegen de krankzinnigheid is niets anders dan de strijd tegen de duivel.

Besluit

Men moet er zich voor hoeden Hilarion al te zeer op zijn woorden te nemen. Zijn systeem is een wat paranoïde uitgewerkte apologetica pro domo. Zijn geschriften zijn immers ontstaan nadat men hen in 1838 had uitgerangeerd en iedere verdere activiteit onmogelijk werd. In hun overdrevenheid zijn zijn ideeën helemaal niet meer representatief voor bijvoorbeeld een katholiek standpunt in de levensbeschouwelijke polemiek over krankzinnigheid halverwege de 19e eeuw.

Toch is het "geval Hilarion" bij de discussie van 1838 degelijk uitgebuit. Vivien, rapporteur van de wet, stelde bij het begin van de discussie: "Niemand zou een privé-instelling mogen oprichten. Ik wil het geval citeren van zo'n instelling (die ik niet wil noemen, maar het feit is geattesteerd door geneesheren met een publieke functie die de instelling bezochten), die bestuurd wordt door een individu dat eerder tot de patiënten zou moeten behoren dan tot hun bewakers. Deze persoon beschikt werkelijk niet over het gebruik van zijn vermogens. Hij denkt de geestesziekte te kunnen genezen door bovennatuurlijke middelen en superstitieuze praktijken die helemaal geen verband hebben met wat door de wetenschap wordt aangereikt".⁷⁶ In de discussie tussen "l'esprit de la science" en "l'esprit de charité" vormde Hilarion een ideaal voorbeeld van het religieus obscurantisme dat volgens de psychiatrisch-liberale strekking de privé-instellingen beheerste. Geïdentificeerd met deze rol waartoe hijzelf aanleiding had gegeven, werd Hilarion een mythe. Men kon blijvend naar hem verwijzen als prototype van het religieuze obscurantisme zonder dat de achterliggende levensbeschouwelijke discussie opnieuw moest opkomen.

---

75. Aldus een door Hilarion in de gevangenis opgestelde prospectus voor Leyme, geciteerd door BOLLOTTE, p. 725-726. Hierbij hecht Hilarion groot belang aan de gewijde muziek, "qui calme les passions et guérit l'aliénation". Ook medici waren trouwens hiervan overtuigd. Zo zegt DAGONET, *Traité élémentaire et pratique*, p. 780, over het orgel: "Nous ne saurons trop insister sur la nécessité d'en doter la chapelle des établissements".

76. Cfr BOLLOTTE, p. 730. Hilarion liet geen twijfel bestaan over de identiteit van de bedoelde: "M. Vivien proclama que ma place serait mieux parmi mes pensionnaires qu'à la tête de mon établissement donnant pour raison que je prétendais guérir par des moyens surnaturels en non par des remèdes naturels. Appuyé sur l'erreur et le mensonge, il est monté à la tribune et de ce lieu élevé, m'a prodigué l'insulte et l'outrage".

De wet van 1838, als een praktisch compromis tussen de psychiatrische belangen en de belangen van de congregaties, toont juist dat de levensbeschouwelijke discussie naar de achtergrond verdween. De broeders van Johannes de Deo hadden er zelf ook alle belang bij zich van een figuur als Hilarion te distantiëren, en dit was ook niet meer dan redelijk. Volgens Monval zou Paul de Magallon in 1837 opgeroepen zijn door de commissie van de Chambre des Pairs die zich met de zaak bezighield en zou hij aldus grotelijks bijgedragen hebben tot de redactie van de wet van 30 juni 1838.⁷⁷ Alleszins liet Markies de la Moussaye in de Chambre des Pairs opmerken dat het oprichten van centrale asielen de vernietiging zou betekenen van een congregatie die elke dag veel goed verricht in Lyon, Lille en de Côtes du Nord. Het centrale huis van de broeders in Lyon werd na 1838 een departementale instelling.

Men zou bijna geneigd zijn te zeggen dat de aliënisten en de belangen van de congregaties elkaar konden vinden in het compromis van de wet, mede doordat zij zich beide konden afzetten tegen een figuur als Hilarion. Enerzijds werden de particuliere huizen onder staatstoelating en staatstoezicht geplaatst. Anderzijds konden de bestaande instellingen een officieel karakter krijgen, wat de staat de kosten van centrale asielen bespaarde en de aliënisten de institutionele infrastructuur gaf om hun dromen waar te maken. Er kon een praktische samenwerking op gang komen zonder al te veel storende theoretische vragen. Bleef het psychiatrisch protest tegen het religieus obscurantisme aanhouden, dan was het toch ook zo dat de psychiaters over het algemeen de morele voorschriften in de religie waardeerden. In hoeverre het religieuze denken en de spiritualiteit zelf ook een moraliteitsdenken centraal gingen stellen, zal verder worden aangetoond.

---

77. J. MONVAL, *Les Frères hospitaliers*, p. 99.